

DOI : 10.33274/2079-4835-2019-19-2-61-66

УДК 81:1 (045)

Рибалка Н. В.,
асистент

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: rybalka_n@donnuet.edu.ua
Криворізька загальноосвітня школа I-III ступенів №8
Криворізької міської ради Дніпропетровської обл.,
Кривий Ріг, Україна, e-mail: lysa.karina05@gmail.com

Лиса К. С.,
учитель

АНАЛІЗ ШЛЯХІВ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТЬ «ПРЕДМЕТ» І «ПРЕДМЕТНІСТЬ» У ПОНЯТІЙНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

UDC 81:1(045)

Rybalka N. V.,
Assistant Professor

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky,
Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: rybalka_n@donnuet.edu.ua
Kryvyi Rih Comprehensive School #8 of Kryvyi Rih City
Council in Dnipropetrovsk Region, Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: lysa.karina05@gmail.com

Lysa K. S.,
Teacher

ANALYSIS OF WAYS OF «SUBJECT» AND «SUBJECTIFICATION» NOTIONS FORMATION IN THE CONCEPTUAL WORLDVIEW

Мета — розглянути питання щодо шляхів формування понять «предмет» і «предметність» як результат процесу сприйняття в понятійній картині світу.

Методи. Основні наукові результати було отримано за допомогою використання комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме: систематизації та узагальнення, а також теоретичного методу (вивчення й аналіз загальнонаукової і навчально-методичної літератури).

Результати. У статті проаналізовані питання шляхів формування понять «предмет» і «предметність», сформовані в понятійній картині світу, і їх співвіднесеність із реальним світом і світом мови. Також було виявлено, що формування поняття «предмет» і «предметність» починається у людини в ранньому дитинстві, а кожен етап формування даних понять відповідає певному рівню розвитку мислення і співвідносні з ним етапи засвоєння мови. Формування поняття «предметність» супроводжується появою категорії просторовості, пов'язаної зі сприйняттям предметів близьких і віддалених, видимих і невидимих, позначення місць з усім, що знаходиться в них, категорії просторового переміщення і спокою, категорії впливу на інші предмети, активних і пасивних предметів, категорії якості, форми і первинного рахунку. На різних рівнях розуміння предметності виявляються свої особливості, різний діапазон охоплення предметів, поява різних категорій, що відображають міжпредметні зв'язки, що знаходить відповідне вираження і в мові. Образ предмета представлений у свідомості у вигляді системи різноманітних ознак, до яких належать форма, колір, смак, запах, матеріал і пов'язані з ним властивості пружності, пластичності, твердості тощо. Система образу предмета характеризується нами як локальна за місцем освіти. Спочатку між відображенням предметом і його образом у свідомості дитини існує зв'язок. Однак локальна система образу речі не збігається з об'єктом пізнання (реччю), а лише є його відповідністю у свідомості людини. Образи окремих речей входять в інвентарну систему образів у свідомості людини, які потребують подальшого вивчення.

Ключові слова: процес сприйняття, предмет, предметність, міжпредметні зв'язки, денотат, референт.

Постановка проблеми. Незаперечним фактом є те, що досвід пізнання навколишнього світу кожною людиною постійно оновлюється і реалізується у формі понять. Поняття відображають наші знання як про окремі предмети, так і про класи предметів. Відображення конкретних речей приводить до формування поняття «референт». Процеси абстрагування й узагальнення, властиві нашому мисленню, сприяють появі поняття «денотат». Ці поняття про предмети формуються як у процесі відображення самих речей, так і під впливом мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення поняття «предмет» у науковій літературі різноманітні, вони знайшли послідовне висвітлення в роботах П. Алексеева, А. Паніна, Аристотеля, І. Сеченова, Б. Спінози, А. Спіркіна, А. Уємова.

Мета статті — проаналізувати шляхи формування понять «предмет» і «предметність» як результат процесу сприйняття в понятійній картині світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предмети реального світу формують уявлення про предмет як про субстанції. Однак будь-який дошкільник вважатиме рівноправними фрази на кшталт «Мама прийшла» і «Любов прийшла», «Бабуся пішла» і «Біль пішла». Це наводить на думку про те, що поняття «предмет» у свідомості людини пов'язано не тільки з його матеріальністю (субстанціональністю). Те, що вищенаведені поняття (любов і біль) сприймаються як предмети, не викликає ні у кого сумнівів. У зв'язку з цим цікавим видається дослідити такий феномен, як поняття «предметність», сформований у понятійній картині світу, і його співвіднесеність із реальним світом і світом мови, де предмет виражається граматичною категорією іменника. Поняття «предметність» (категорія предметності) важливе для людської свідомості на всіх стадіях її розвитку. Кожен етап формування понять «предмет» і «предметність» відповідає певному рівню розвитку мислення і співвідносні з ним етапу засвоєння мови. На різних рівнях розуміння предметності виявляються свої особливості, різний діапазон охоплення предметів, поява різних категорій, що відображають міжпредметні зв'язки, що знаходить відповідне вираження і в мові. Формування поняття «предметність» супроводжується появою категорії просторовості, пов'язаної зі сприйняттям предметів близьких і віддалених, видимих і невидимих, позначення місць з усім, що знаходиться в них, категорії просторового переміщення і спокою, категорії впливу на інші предмети, активних і пасивних предметів, категорії якості, форми і первинного рахунку. Формування поняття «предмет» починається у людини в ранньому дитинстві. Світ навколо нас наповнений речами. Процес формування понять про оточуючі нас речі є результатом нашої здатності до сприйняття, тобто відображення речей у деякій сукупності їх рис і ознак. Сприйняття, своєю чергою, стає можливим тільки на певній стадії формування органів почуттів і завдяки їх координованій взаємодії [5]. При цьому наші поняття про речі правильні настільки, наскільки правильно і глибоко ми можемо осмислити дані про них, що поставляються нашими органами слуху, зору, нюху, дотику.

Істотним для формування понять про речі є те, що ознаки і властивості речей сприймаються нами не тільки в результаті відображення самих речей, а й відносин між речами, у тому числі, просторово-часових і причинно-наслідкових зв'язків у навколишньому світі: «Чи розрізняю я один предмет від іншого, будь-яку якість у предметі; чи впізнаю я предмет, який уже бачив раніше; чи знаходжу в ньому зміни від того, яким він був раніше; чи бачу один предмет у спокої, а інший у русі, один праворуч, другий ліворуч і так далі, — усе це складні враження, рівнозначні думки...» [3].

Важливим етапом у процесі формування поняття «предмет» є відокремлене сприйняття предмета в просторі, виділення окремого предмета з безлічі інших. Те, що поняття «предмет» з'являється у людини в самому ранньому дитинстві доводиться в числі іншого дослідженнями мовних творів маленьких дітей. Формування цього по-

няття відбувається в процесі відображення фізичних предметів навколишнього світу і в результаті виділення ознак, істотних для кожного з предметів реального світу. Тому спочатку виникають у людини поняття, пов'язані з конкретними матеріальними предметами. Першим умінням на шляху формування поняття «предмет» відомий російський фізіолог І. М. Сеченов називає здатність людини відокремлювати предмети в просторі, в результаті якої спочатку в свідомості дитини предметом є все те, що має кордон: люди навколо нього, іграшки, предмети обстановки, піщинка, сонце тощо. Для почуття, на думку І. М. Сеченова, замкнута в собі межа є єдиним критерієм відособленості предмета [3]. Дитина виділяє предмет з усього іншого світу і відображає його у своїй свідомості. Відокремленість пов'язана з такою характеристикою речі, як окремішність і передбачає існування деяких ознак, за допомогою яких річ виділяється з решти світу. Індивідуальність речі, що складається з її ознак, слугує якоюсь межею, що відокремлює одну річ від іншої. Індивідуальність передбачає можливість встановлювати тотожність речей і їх відмінність [7].

Кожен окремий предмет у реальному світі існує як функціональна система, між елементами якої (якостями) існує функціональний зв'язок. Окрема річ матеріальна, а матерія — незліченне різноманіття різних якостей [7]. Відповідно до Аристотеля, існуючими незалежно є окремі речі — субстанції. Певні речі мають властиві їм якості. Якщо слідувати логіці Аристотеля, то прикладами окремих речей або субстанцій можна вважати «Ейфелеву вежу», «сусідського собаку» і «цей олівець», тому що всі вони існують незалежно. Водночас властивості, згідно з логікою Аристотеля, не можуть існувати поза речами: «У той же час висота Ейфелевої вежі, чорне забарвлення собаки і шестигранний перетин олівця є властивостями, які не існують незалежно від вежі, собаки і олівця. Субстанції володіють властивостями, і властивості існують як властивості субстанції. Крім субстанцій властивості не мають будь-якого незалежного існування».

Такі характеристики, як висота, форма, колір ми відносимо до якостей речі, а під властивостями розуміємо стан і дію. Під якістю ми розуміємо те, що невід'ємно від речі: зміна властивої речі якості може призвести до зміни самої речі; властивість, на відміну від якості, пов'язана зі ставленням речі до інших речей і процесів природи. «Властивості в їх ставленні до речей можна розбити на дві групи. Властивості однієї групи є межею даної речі, тобто зі зникненням цієї властивості дана річ перетворюється в іншу. Такі властивості назовемо якостями речі. Іншими словами, якість це істотна властивість. Властивості іншої групи не є межами даної речі. Їх будемо називати просто властивостями» [7].

У системі, що складається з десяти категорій знання і пізнання, запропонованих Аристотелем, і залишалися незмінними аж до появи категорій І. Канта, одна категорія — категорія субстанції — протиставлялася іншим дев'яти (акциденція). Під категорію субстанції, згідно з Аристотелем, підпадають усі понятійні утворення, завдання яких полягає в позначенні сущого, тобто того, що може існувати саме по собі і бути носієм несамотійних властивостей. Акциденції, до яких Аристотель відносить і атрибути, навпаки, позбавлені властивостей і пов'язані з субстанцією як з їх носієм, так із їх онтологічним субстратом [2]. Б. Спіноза, подібно до Аристотеля, вважає атрибутом все те, «... що розум представляє в субстанції як що становить її сутність» [4]. А. І. Уемов розглядає річ як систему якостей. Зміна якостей у процесі розвитку або під впливом зовнішніх факторів може сприяти перетворенню однієї речі в іншу, незалежно від збереження або зміни притаманних їй просторових характеристик. Так, лід перетворюється в іншу річ — воду, вода перетворюється в пар. Радій при радіоактивному розпаді перетворюється в радон, нейтрон — у протон і так далі. Одна річ — гусениця — перетворюється в іншу річ — лялечку, лялечка — в метелика.

Сутність якісного розуміння речі А. І. Уємов висловлює в таких визначеннях: «Річ — це система якостей. Різні речі — це різноманітні системи якостей. Одна і та ж річ — це одна і та ж система якостей» [7].

Функціональний зв'язок між якостями сприяє збереженню цілісності речі. У разі втрати однієї з якостей, порушується цілісність речі, і вона припиняє своє існування, при цьому маються на увазі ті якості, які забезпечують існування речі, тобто істотні. Наприклад, словом «чоловік» ми позначаємо людину, дорослу, чоловічої статі. Відсутність однієї з ознак, наприклад, ознаки статі, не дозволяє нам за двома, що залишилися («людина» і «дорослий») ідентифікувати даний предмет як чоловіка. Ознаки «людина», «чоловічої статі» за відсутності вказівки на вік дозволяють нам припустити, що це або хлопчик, або чоловік. Відсутність родової ознаки «людина», за наявності двох інших («вік» і «стать») дозволяють нам думати, що це тварина. Такі ознаки як, «хворий», «сильний», «сміливий», «веселий», «лютий», не порушують цілісності речі, їх відсутність не призведе до зникнення речі. Таким чином, ми бачимо, що не всі ознаки однаково важливі як для розуміння сутності речі, так і для виділення речі як окремого предмета з числа інших предметів. Функціональний зв'язок між якостями забезпечує функціональну цілісність речі, а отже, річ являє собою функціональну систему якостей (або ознак).

Образ предмета у свідомості людини представлений у вигляді локальної системи ознак. Предмети реального світу, які оточують дитину, знаходяться у певному обмеженому просторі, наприклад, у кімнаті. Усі зібрані тут речі створюють єдиний інтер'єр і, таким чином, об'єднані локальним зв'язком. На основі локального зв'язку всі речі в кімнаті об'єднуються в локальну систему. Об'єктами пізнання для дитини дані предмети виявляються випадково: якби дитина опинилася в іншій кімнаті або в будь-якому іншому місці, набір об'єктів пізнання міг би бути зовсім іншим. Якщо предмети представити у вигляді непересічних один з одним геометричних фігур, з тим щоб підкреслити «окремість» кожної речі при сприйнятті і виділити її просторові межі, що охоплюють усе те, що ми сприймаємо як відноситься до даної речі, то сприйняття спрощено відбуватиметься у вигляді процесу послідовного відображення окремих речей.

Як виділяти річ, так і пізнавати її можна за допомогою почуттів, причому, «... найбільше значення для людини має зір при пізнанні віддалених предметів і дотик при вивченні близьких» [7]. Дитина відображає предмет, який опинився у неї в полі зору, виявляє і запам'ятовує якості предмета, розглядаючи, чіпаючи його, граючи ним. У свідомості дитини даний предмет зберігається у вигляді многочленів образу, що представляє собою систему ознак предмета. Одні ознаки сприймаються нашими органами зору, наприклад, колір, форма, і тому можуть бути позначені як образотворчі образи. Інші ознаки, такі як запах, смак даються нам через відчуття і є необразотворчими образами: «Відчуття — необразотворчі, сприйняття — образотворчі образи» [1].

Висновки. Отже, образ предмета представлений у свідомості у вигляді системи різноманітних ознак, до яких належать форма, колір, смак, запах, матеріал і пов'язані з ним властивості пружності, пластичності, твердості тощо. Система образу предмета характеризується нами як локальна за місцем освіти. Спочатку між відображеним предметом і його образом у свідомості дитини існує зв'язок. Однак локальна система образу речі не збігається з об'єктом пізнання (річчю), а лише є його відповідністю у свідомості людини. Образи окремих речей входять в інвентарну систему образів у свідомості людини, які потребують подальшого вивчення.

Список літератури / References

1. Алексеев П. В., Панин А. В. Философия. М.: Проспект, 1997. 568 с.

- Alekseev, P. V., Panin, A. V. (1997). *Filosofiya* [Philosophy]. Moscow, Prospekt Publ., 568 p.
2. Аристотель. Категории : Сочинения в 4 томах. Т. 2. М. : Мысль (АН СССР. Институт философии. Философское наследие), 1978. 5190 с.
- Aristotel (1978). *Kategorii. Sochineniya v 4 tomah* [Categories. Works in 4 volumes]. Volume 2. Moscow, Myisl Publ., 5190 p.
3. Сеченов И. М. Избранные философские и психологические произведения. М.: ОГИЗ, Государственное изд-во политической литературы. 1947. 646 с.
- Sechenov, I. M. (1947). *Izbrannyye filosofskie i psikhologicheskie proizvedeniya* [Selected philosophical and psychological works]. Moscow, OGIZ Publ., 646 p.
4. Спиноза Б. Этика. Избранные произведения. Т. I. М. : Госполитиздат, 1957. 631 с.
- Spinoza, B. (1957). *Etika. Izbrannyye proizvedeniya* [Ethic. Selected works]. Moscow, Gospolit Publ., 631 p.
5. Спиркин А. Г. Отношение. *Философский энциклопедический словарь*. М.: Советская энциклопедия. 1983. 470 с.
- Spirkin, A. G. (1983). *Otnoshenie* [Relationship]. In *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow, Sovetskaya entsiklopediya, 470 p.
6. Спиркин А. Г., Ярошевский М. Г. Категории / Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1983. 251 с.
- Spirkin, A. G., Yaroshevskiy, M. G., (1983). *Kategorii* [Categories] In *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow, Sovetskaya entsiklopediya, 470 p.
7. Уемов А. И. Вещи, свойства и отношения. М. : Наука, 1963. 184 с.
- Uemov, A. I. (1963). *Veschi, svoystva i otnosheniya* [Things, properties and relationships]. Moscow, Nauka Publ., 184 p.

Дата надхождения рукописи 22.11.2019

Цель — рассмотреть вопрос о путях формирования понятий «предмет» и «предметность» как результат процесса восприятия в понятийной картине мира.

Методы. Основные научные результаты были получены с помощью использования комплекса общенаучных и специальных методов исследования, а именно: систематизации и обобщения, а также теоретического метода (изучение и анализ общенаучной и учебно-методической литературы).

Результаты. В статье проанализированы вопросы путей формирования понятий «предмет» и «предметность», сформированные в понятийной картине мира, и их соотносительность с реальным миром и миром языка. Также было выявлено, что формирование понятий «предмет» и «предметность» начинается у человека в раннем детстве, а каждый этап формирования данных понятий соответствует определенному уровню развития мышления и сопоставимые с ним этапы усвоения языка. Формирование понятия «предметность» сопровождается появлением категории пространственности, связанной с восприятием предметов близких и отдаленных, видимых и невидимых, обозначения мест со всем, что находится в них, категории пространственного перемещения и покоя, категории воздействия на другие предметы, активных и пассивных предметов, категории качества, формы и первичного счета. На разных уровнях понимания предметности проявляются свои особенности, разный диапазон охвата предметов, появление различных категорий, отражающих межпредметные связи, находит соответствующее выражение и в языке. Образ предмета представлен в сознании в виде системы разнообразных признаков, к которым от-

носятся форма, цвет, вкус, запах, материал и связанные с ним свойства упругости, пластичности, твердости и так далее. Система образа предмета характеризуется нами как локальная по месту образования. Сначала между отраженным предметом и его образом в сознании ребенка существует связь. Однако локальная система образа вещи не совпадает с объектом познания (вещью), а лишь является его соответствием в сознании человека. Образы отдельных вещей входят в инвентарную систему образов в сознании человека, которые требуют дальнейшего изучения.

Ключевые слова: процесс восприятия, предмет, предметность, межпредметные связи, денотат, референт.

Objective. The objective of the article is to discuss the ways of forming the concepts of “subject” and “subjectivity” as a result of the process of perception in the conceptual picture of the world.

Methods. The main scientific results are obtained using a complex of general scientific and special research methods, namely: systematization and generalization, as well as the theoretical method (study and analysis of general scientific and educational literature).

Results. The article analyzes the issues of the ways of forming the concepts of “subject” and “subjectivity”, formed in the conceptual picture of the world, and their correlation with the real world and the world of language. It was also revealed that the formation of the concepts of “subject” and “subjectivity” begins in a person in early childhood, and each stage of the formation of these concepts corresponds to a certain level of development of thinking and the stages of language acquisition with it. The formation of the concept of objectivity is accompanied by the emergence of a category of spatiality associated with the perception of objects close and distant, visible and invisible, designation of places with everything that is in them, categories of spatial movement and peace, categories of impact on other objects, active and passive objects, quality categories, form and primary invoice. At different levels of understanding of subjectivity, their own characteristics are manifested, a different range of coverage of objects, the appearance of various categories reflecting intersubject communications, finds a corresponding expression in the language. The image of an object is represented in the mind in the form of a system of various signs, which include shape, color, taste, smell, material and the properties of elasticity, plasticity, hardness and so on. The system of the image of the subject is characterized by us as local at the place of formation. First, between the reflected object and its image in the mind of the child there is a connection. However, the local system of the image of a thing does not coincide with the object of cognition (a thing), but only is its correspondence in the human mind. Images of individual things are included in the inventory system of images in the human mind, which require further study.

Key words: perception process, subject, objectivity, intersubject communications, denotatum, referent.